
El comerç als segles XVI-XVII a través del materials arqueològics apareguts a Barcelona

Julia Beltrán de Heredia i Núria Miró*

Resum

Les excavacions arqueològiques realitzades a Barcelona els darrers anys han posat de manifest tot un seguit de materials de vidre i ceràmica procedents de la Mediterrània, el nord i el centre d'Europa i l'Orient que mostren el dinamisme d'una ciutat oberta al món. Itàlia va ser el principal país de procedència de ceràmica als segles XVI i XVII. A Barcelona arribaven gran quantitat de peces de vaixel·la de la Ligúria (Albisola, Savona o Gènova), Montelupo, Faenza, Pisa o Deruta; també les produccions anomenades «a l'estil compendari» que es feia a tota Itàlia, com a la Llombardia, la Toscana, l'Umbria o el Laci. D'Itàlia arribà també el vidre de Venècia. De França arribaven ceràmiques de la Provença o del Llenguadoc i el vidre de Nevers. Pel que fa a les relacions comercials amb el nord d'Europa, es manifestaven en les peces que procedien dels tallers alemanys de la zona del Rin, amb les conegudes ampolles anomenades “bellarmines”, que omplien tots els mercats europeus durant el segle XVI. També s'ha documentat la presència de vidres de Bohèmia i de Nuremberg. D'Holanda i Anglaterra arribaven gran quantitat de pipes de caolí, una troballa habitual a les excavacions de la ciutat als nivells dels segles XVI-XVII. Les pipes de caolí es troben juntament amb pipes de ceràmica, algunes de les quals estaven fetes a Barcelona però d'altres semblen importacions de Turquia. La porcellana xinesa va tenir gran difusió, i al segle XVI arribava també a Barcelona. Es tractava de peces de luxe, només a l'abast de les classes benestants barcelonines. El seu èxit va provocar-ne les imitacions, tant a Orient com a Occident, de les quals les produccions fetes a Síria, Turquia i Itàlia són bons exponents. A Barcelona s'han trobat exemplars d'imitacions sirianes de les porcellanes “bleu et blanc” xineses.

Resumen

Las excavaciones arqueológicas realizadas en Barcelona los últimos años han puesto de manifiesto toda una serie de materiales de vidrio y cerámica procedentes del Mediterráneo, del norte y el centro de Europa y de Oriente que muestran el dinamismo de una ciudad abierta al mundo. Italia fue el principal país de procedencia de cerámica en los siglos XVI y XVII. A Barcelona llegaron gran cantidad de piezas de vajilla de la Liguria (Albisola, Savona o Génova), Montelupo, Faenza, Pisa o Deruta; también las producciones llamadas «a l'estil compendari» que se hacía en toda Italia, como en la Lombardia, la Toscana, la Umbria o el Lacio. De Italia llegaba también el vidrio de Venecia. De Francia llegaban cerámicas de la Provenza o del Languedoc y el vidrio de Nevers. Por lo que respecta a las relaciones comerciales con el

* Museu d'Història de Barcelona (MUHBA).

norte de Europa, se manifestaban en las piezas que procedían de los talleres alemanes de la zona del Rin, con las conocidas botellas nombradas “bellarmines”, que llenaban todos los mercados europeos durante el siglo XVI. También se ha documentado la presencia de vidrios de Bohemia y de Nuremberg. De Holanda e Inglaterra llegaron gran cantidad de pipas de caolín, un hallazgo habitual en las excavaciones de la ciudad en los niveles de los siglos XVI-XVII. Las pipas de caolín se encuentran junto con pipas de cerámica, algunas de las cuales estaban hechas en Barcelona pero otras parecen importaciones de Turquía. La porcelana china tuvo gran difusión, y en el siglo XVI llegaba también a Barcelona. Se trataba de piezas de lujo, sólo al alcance de las clases acomodadas barcelonesas. Su éxito provocó las imitaciones, tanto en Oriente como Occidente, de las cuales las producciones hechas en Siria, Turquía e Italia son buenos exponentes. En Barcelona se han hallado ejemplares de imitaciones sirias de las porcelanas “bleu et blanc” chinas.

Les excavacions arqueològiques realitzades a Barcelona els darrers anys han posat de manifest tot un seguit de materials de vidre i ceràmica procedents de la Mediterrània, el nord i el centre d'Europa i l'Orient que mostren el dinamisme d'una ciutat oberta al món durant els segles XVI i XVII. La diversitat i quantitat de productes que venien de fora i els seus llocs de procedència ajuden a entendre el paper i la importància del comerç barceloní en aquest període.¹

Itàlia va ser el principal país exportador de ceràmica als segles XVI i XVII. A Barcelona arribaven una gran quantitat de peces de vaixel·la de la Ligúria (Albisola, Savona, Gènova), Montelupo, Faenza, Pisa o Deruta; també les produccions anomenades “a l'estil compendiari”, que es feia a tot Itàlia, com a la Llombardia, la Toscana, l'Umbria o el Laci. D'Itàlia arribà també el vidre de Venècia. De França arribaven ceràmiques de la Provença o del Llenguadoc. Les relacions comercials amb el nord d'Europa es manifestaven en les peces que procedien dels tallers alemanys de la zona del Rin, amb les conegudes ampolles anomenades “bellarmines”, que omplien tots els mercats europeus durant el segle XVI. També, d'Holanda i Anglaterra s'importaren gran quantitat de pipes de caolí, una troballa habitual a les excavacions de la ciutat als nivells dels segles XVI-XVII. Així mateix, s'ha documentat la presència de vidre de Bohèmia i de Nuremberg, d'Europa de l'est i centre d'Europa, respectivament. La ruta comercial atlàntica al seu pas per Lisboa portava a Barcelona ceràmica portuguesa, els *pucarinhos*, una producció típica d'aquest període molt popular entre les famílies benestants de Castella al segle XVI.

Les importacions de porcellana xinesa van tenir gran difusió, i al segle XVI arribaven també a Barcelona. Es tractava de peces de luxe, només a l'abast de les classes benestants. L'èxit va provocar-ne les imitacions, tant a Orient com a Occident, de les quals les produccions fetes a Síria, Turquia i Itàlia són bons exponentes. A Barcelona s'han trobat exemplars d'imitacions sirianes de les porcellanes “bleu et blanc” xineses.

1. A. GARCÍA ESPUCHE, «Del territorio a la casa. Sobre la decisiva transformación de Cataluña en los siglos XVI y XVII», *Historia Social*, 58 (2007), pàg. 71-95.

Les vies de transport marítim a l'època

A inicis del segle XVI, malgrat que presentava un defalliment degut als conflictes bèl·lics, la Mediterrània encara era la via principal de connexió entre Orient i Occident, unint els ports de Marsella, Barcelona, Gènova, Venècia i Ragusa amb Constantinoble i Egipte. Cap a finals de segle, els problemes econòmics d'Espanya i l'afebliment de França per les guerres obriren la Mediterrània al comerç d'anglesos i holandesos.²

El comerç a la façana atlàntica es veié incrementat. Els productes d'ultramar i els metalls preciosos s'afegiren als intercanvis dels països del Nord. A principis de segle, el centre de les rutes comercials era Ambers, amb tota una xarxa de ports que anaven des d'Amsterdam a Cadis, passant per Lisboa. Cap a final de segle, els ports holandesos agafaren les regnes del comerç a la zona del nord, arribant fins l'oceà Índic.

Amb el descobriment d'Amèrica, nasqué un nou mercat, la qual cosa comportà el desplaçament de les rutes comercials cap el Nou Món. El 1503 es fundà a Sevilla la Casa de Contratación de Índias, un organisme que va controlar i monopolitzar el comerç de la península Ibèrica amb Amèrica fins l'any 1717, moment en què, degut als problemes de navegació que tenien els vaixells pel Guadalquivir,³ Cadis prengué importància com a port i s'incorporà a la ruta.

Des de Sevilla, les relacions comercials s'establiren mitjançant dues línies regulars: la Flota de la Nueva España i els Galeones de Tierra Firme, que partien cap a Amèrica. També hi havia altres tipus de naus que s'utilitzaven per al comerç, com els "azogues", els "registros" i els "avisos". Així mateix, cal assenyalar que hi havia uns vaixells que feien la ruta fins el Pacífic, enllaçant Acapulco amb les Filipines.

Durant els segles XVI i XVII, el comerç de ceràmica amb Amèrica va tenir a Sevilla el punt clau, amb el seu port com a principal centre d'importació i d'origen de productes. Ceràmiques produïdes a Catalunya, el País Basc i València sortien del port de Sevilla cap a Amèrica; també ceràmica de Talavera arribava a Sevilla per ser exportada al Nou Món. Tot i això, l'exportació i importació de peces sevillanes (vaixel·la i rajoles) semblava tenir un pes major al comerç de l'època. El Carib, Mèxic, Guatemala, Panamà i la zona andina van rebre pisa de Sevilla i València. La "loza blanca" de Sevilla en el seu viatge cap a Amèrica també es comercialitzava en punts intermedis com Madeira o Canàries.⁴

A finals del segle XVII,⁵ els vaixells catalans orientaren el trànsit marítim cap a l'Atlàntic, deixant una mica enrere les rutes de cabotatge que havien fet per la Mediterrània occidental de Marsella a Sicília, nord d'Àfrica i la Península Ibèrica fins Gibraltar. Lisboa es convertí en port clau per a intercanviar mercaderies tant d'exportació com d'importació amb comerciants holandesos, mentre que Cadis va

2. M. B. BENNASSAR [et alii], *Historia Moderna*, Madrid, Akal, 1980.

3. J. ALEMANY i A. CASANOVAS, *La navegació a Catalunya*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987. L'any 1529 s'aprovaren unes ordenances en les que s'obria la possibilitat de comerciar amb Amèrica a deu ports de la Península: Sevilla, Cadis, Màlaga, Cartagena, La Corunya, Baiona, Avilès, Laredo, Bilbao i Sant Sebastià, passant de tornada forçosament per Sevilla.

4. A. PLEGUEZUELO i J. M. SÁNCHEZ, «La exportación a América de cerámicas europeas (1492-1650)», dins *XV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Transferències y Comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània (segles XIV y XVII)*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1997, pàg. 344.

5. C. MARTÍNEZ SHAW, *Cataluña en la carrera de Indias*, Barcelona, Crítica, 1981.

ser la ruta que els catalans van emprar per al comerç amb Amèrica. Les peces d'origen portuguès trobades a Barcelona s'han d'emmarcar en aquest context.

El comerç de ceràmica a la Mediterrània: la supremacia italiana

El comerç de ceràmica a la Mediterrània està ben testimoniats per les nombroses troballes arqueològiques d'arreu i també pels derelictes localitzats, una bona mostra dels tipus de ceràmica que anaven i venien per les rutes comercials.⁶ Cal destacar que les troballes subaquàtiques permeten una precisió en les datacions impossible d'obtenir en els materials exhumats en intervencions terrestres, cosa que reforça el seu paper de "fòssil director".

Cap a finals del segle XV, inicis del XVI, el comerç de pisa decorada estava dominat per les produccions valencianes, les conegudes vaixelles en reflex metàl·lic i en reflex metàl·lic i blau. Al segle XVI, sembla donar-se un canvi en relació al domini del mercat de la ceràmica, fins al moment acaparat pels tallers valencians, els quals no sembla que traspasessin comercialment la data de mitjans del segle XVI. El relleu fou agafat per les produccions italianes policromes, que van desplaçar definitivament les vaixelles daurades valencianes com a vaixelles de luxe. A més, les vaixelles italianes van influir notablement en les produccions pròpies d'altres països, com França, Espanya i Holanda.

Les produccions italianes dels segles XVI i XVII van tenir una gran difusió a tota la Mediterrània, però també van arribar al nord d'Europa (Països Baixos, Gran Bretanya i a les regions del mar del Nord) i a Amèrica, sobretot a la zona del Carib (Santo Domingo i Haití), Mèxic, Florida i Carolina del Sud, així com a la colònia anglesa de Virgínia, a Amèrica del Nord.⁷ Pisa va ser el port clau que serví com a punt d'exportació de tota la ceràmica de l'àrea florentina.

A Barcelona podem veure com la ceràmica catalana de la segona meitat del segle XVI i del XVII anà sempre associada a la ceràmica italiana. Es pot dir que la taula adquirí tot el protagonisme i la vaixel·la d'importació ornà les cases més acomodades de la ciutat. Les peces procedents dels centres productors italians eren, sense cap mena de dubte, les que tenien major presència. La vaixel·la dels diferents tallers italians va omplir els mercats de la ciutat. Les més nombroses foren les produccions de ceràmica lligur entre les que s'han de destacar les conegudes com a blau "beretino", les decorades en blau sobre blanc, les "calligrafico naturalistico", tant monocromes com policromes i les d'"scenografia barocca", que van eclipsar totalment el mercat local.

També arribaren les majòliques pròpies del Renaixement italià, dels tallers de Montelupo, Deruta i Faenza. Les produccions de Montelupo presentaven una rica tipologia decorativa que combinava una àmplia paleta de colors. Destacaven unes

6. H. AMOURIC, F. RICHEZ i L. VALLAURI, *Vingt mille pots sous les mers*. Aix-en-Provence, Edisud, 1999.

7. J. A. CERDA i A. TELESE, «Ceràmica de procedència italiana aparecida en Catalunya», *Laietània Estudis d'Història i d'Arqueologia del Maresme* (Mataró), 9 (1994), pàg. 291-354; R. CARTA, *Ceràmica italiana en la Alhambra*, Granada, Tharg, pàg. 47; A. MOORE, «La ceramica marmorizzata in Toscana (1550-1650)», *Azulejos. Rivista di Studi ceramici. Produzione, consumo, commercio in età postclassica*, 2 (2005), pàg. 188-189.

peces anomenades “mostacci” o “arlecchini”, que estaven dirigides a l'aristocràcia de l'època i que va tenir el seus principals clients a la cort dels Medici. El “Bianchi de Faenza, stile compendiaro”, va assolir un gran èxit en aquell moment i va ser importat per tota Europa i imitat per la majoria de centres productors italians.

A l'àrea de la vall d'Arno, entre Montelupo i Pisa, hi havia nombrosos tallers que produïen gran quantitat de recipients, tot i que normalment es parla de les produccions pisanes. La “maiolicha marmorizzata”, la “maiolicha maculata”, la “graffitta tardo” o la “graffitta steca”, no eren produccions exclusives de la zona de la Toscana, ja que també es feien, per exemple, a la Llombardia, al Vèneto i a l'Emilia Romagna, però sembla que només les produccions pisanes van entrar als circuits comercials, quedant la resta com a productes més de consum local.⁸

La “maiolicha marmorizzata”, caracteritzada per una decoració que feia una mena d'aigües, tingué una presència molt notable a la nostra ciutat. Aquesta producció pisana va tenir una gran acceptació a l'època i s'han localitzat troballes a diversos indrets de Catalunya, i també a Granada, Sevilla, Almeria, Dènia o les Illes Balears, entre d'altres.⁹

A França, les produccions de vaixel·la fina dels segles XVI-XVII estaven influenciades per les tradicions tecnològiques i els corrents estètics italians. A Barcelona s'han trobat ceràmiques que procedien dels tallers de la Provença; hi ha peces que podem situar de la vall de l'Aubanha i també de la zona del Llenguadoc-Rosselló, principalment d'Uzège.

A banda de les importacions, entre finals del segle XVI i inicis del XVII, a Barcelona es produïen unes ceràmiques amb una forta influència del gust que triomfava a l'Europa del moment. S'inspiraven en les ceràmiques d'origen italià, concretament de la Ligúria, i de Delft (Holanda), centres productors que rebien influències de la porcellana xinesa d'època Ming. Es tractava de decoracions elaborades en blau cobalt sobre un fons blanc, en les que es poden observar escenes amb personatges, paisatges o vaixells, que ocupen tota la zona central de la peça, envoltades per una orla. A la segona meitat del segle XVIII, Barcelona rebé la influència de la ceràmica francesa, d'un gust més senzill.

Circulació de persones i tècniques: l'establiment de ceramistes forans

L'èxit de les majòliques renaixentistes va provocar el trasllat de ceramistes italians a altres països, com Espanya, França o Holanda.

Per les fonts documentals sabem de la presència a França, als segles XVI-XVII, de ceramistes italians vinguts de Florència, Faenza, Albisola o Gènova que es traslladaren per treballar la “vaisselle de terre blanche” o la “vaisselle a la façon de Venise”, com veiem que passa a Lió. Aquest fet posà en circulació tota una sèrie de peces

8. MOORE, «La ceramica...», pàg. 188-189.

9. CERDA i TELESE, «Cerámica de procedencia...»; CARTA, *Cerámica italiana...*; AAVV, *Mallorca i el comerç a la Mediterrània*, Palma, Fundació “la Caixa”, Govern Balear, Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, Barcelona-Palma, 1998.

decorades amb “grafitta” o a “l’estil compendiari”, a vegades difícils de diferenciar de les de Faenza i Urbino.¹⁰ Da la mateixa manera, altres ceramistes italians, vinguts de Savona o Torí es van instal·lar a les poblacions del costat del Roine, com Avinyó i Villeneuve-lès-Avignon, produint unes ceràmiques de filiació pisano-lígur.¹¹

Pel que fa a la península Ibèrica, els estudis realitzats a Andalusia i a l’Aragó ens han donat a conèixer que, durant els segles XVI i XVII, ceramistes d’origen lígur (de Savona, Albisola i Gènova) i alguns mercaders vinculats a ells, es van establir a Sevilla, Huelva i altres ports andalusos, relacionats amb el comerç cap a Amèrica. També es van establir en diversos centres ceramistes de l’àrea aragonesa, possiblement ocupant el lloc que van deixar vacant els artesans moriscos que van ser expulsats de la península Ibèrica.

Es coneix l’establiment de famílies lígurs, com ara els Conrado, Grosso, Ferrer, Forzan, Isola, etcètera, en diferents centres productors de l’Aragó, entre els quals cal destacar Saragossa, Muel, Daroca, Villafeliche i Terol.¹² Aquestes famílies realitzaven una fabricació local gairebé idèntica a les realitzades als tallers de les seves localitats d’origen; només les pastes i algun aspecte tècnic diferenciaven les produccions. Malgrat tot, els ceramistes autòctons feien una producció local, però reinterpretant allò italià d’una manera personal.

També hi ha dades sobre l’establiment de ceramistes lígurs i venecians a Sevilla. A la documentació de mitjan segle XVI, aquests ceramistes són anomenats «pintors de pisa de Pisa», mentre que a partir de la segona meitat del segle apareix la denominació «pintors de pisa de Venècia».¹³ Estudis arqueomètrics realitzats a la Institució Smithsonian i al laboratori del British Museum, confirmen l’origen sevillà d’aquestes produccions que es creia que eren lígurs i les denominen amb el terme «Sevilla blue on blue». Constitueixen la versió sevillana del blau “berettino” i segurament corresponen a les anomenades a la documentació «pisa blava» o «blava de Sevilla». Una altra versió a l’estil italià que també es fabricà a Sevilla és l’anomenada «pisa de Triana blanca i blava», decorada amb blau sobre fons blanc. L’establiment de ceramistes lígurs i les seves produccions a Sevilla han quedat ben testimoniats amb la troballa d’un forn a Triana on es produïen aquesta mena de materials.¹⁴

A Barcelona, a diferència dels centres terrissaires de l’Aragó i d’Andalusia, i al marge d’alguna referència documental que ens mostra la intenció d’un ceramista italià d’establir-se a la ciutat, es desconeix el trasllat d’artesans lígurs. Només tenim la referència que el 15 de novembre de 1520 un ceramista italià, el nom del qual

10. H. AMOURIC, A. HORRY i J.L. VAYSETTES, «Le renouvellement des xve-xvie siècles en France Méditerranéenne: les lieux, les homes et les produits», dins *La céramique médiévale en Méditerranée. Actes du VI congrès de l’AIECM*, Aix-en-Provence, Edisud, 1998, pàg. 529-538.

11. H. AMOURIC i L. VALLAURY, «Les voies de l’engobe en Provence à la fin du xv et au xvi siècle: mutation technique ou transferts de savoir-faire?», dins *XXXIV Atti del Convegno Internazionale della Ceramica*, Florència, Edizioni all’Insegna del Giglio, 2001, pàg. 37-48.

12. M. I. ÀLVARO ZAMORA, «La emigración de ceramistas ligures a Aragón (España) en el siglo XVII y la influencia de sus repertorios decorativos en la producción de los alfares locales», dins *Península Ibérica e Italia: rapporti e influenze nella produzione cerámica dal Medioevo al XVII secolo. XXXI Atti del Convegno Internazionale della Ceramica*, Florència, Edizioni all’Insegna del Giglio, 1998, pàg. 151-169.

13. PLEGUEZUELO i SÁNCHEZ, «La exportación...», pàg. 333-363; A. PLEGUEZUELO, «Lozas y azulejos de Sevilla en el Siglo de Oro», dins A. PLEGUEZUELO (coord.), *Lozas y azulejos de la colección Carranza*, 1 (2002), pàg. 203-226.

14. P. LÓPEZ TORRES i M. M. RUEDA GALÁN, «La imitación de la “berettina” en las producciones sevillanas», dins *Península Ibérica e Italia: rapporti...*, pàg. 171-177. Fem referència a les intervencions realitzades al carrer de los Baños i la de rehabilitació de la Casa-Palacio de Miguel de Mañara.

queda en blanc al *Registre de Deliberacions*, demanà a la ciutat que li fes un préstec de 50 lliures per instal·lar-se a Barcelona «i obrar i ensenyar a obrar peces de terra prima pintada i delicada segons s'acostumava a fer a Pisa i a d'altres llocs, i que ell com a bon mestre que era sabia fer». Aquest ceramista tornà a fer la demanda, però no va aconseguir el préstec.¹⁵

Per contra, sí que coneixem el trasllat de terrissers de Barcelona a Reus i de Reus a Barcelona per aprendre i ensenyar «ofici scudeller segons ús y pràctica de Barchelona». Aquestes dades documentals, que es poden situar entre 1544 i 1618, s'han vist corroborades per l'arqueologia amb la troballa d'una zona d'obradors al raval del Pallol, a Reus, i un seguit de peces de ceràmica vinculades que imiten clarament las produccions barcelonines en blau.¹⁶

És probable que una situació similar es donés a València, amb contactes professionals entre els obradors de totes dues ciutats i per tant amb una circulació de persones i tècniques com vèiem pel cas de Reus. Aquesta hipòtesi justificaria la presència de “pisa blava catalana” amb defectes de fabricació vinculada a l'esmentat forn localitzat a València.¹⁷

Les rutes d'ultramar van portar a Amèrica productes i tècniques, però també ceramistes. Es coneix l'establiment a Puebla d'Antonio Xinoves i Juan Bautista Salomon, aquest darrer, membre d'una nissaga de ceramistes d'Albisola, i també de Juan Pinzón de Savona.¹⁸

Produccions locals i imitacions

A Barcelona, a través del paper de la confraria del gremi, la de Sant Hipòlit, els terrissers procuraren tenir el màxim control sobre l'ofici i les seves activitats econòmiques: regularen l'accés a les diverses categories professionals, influïren en les ordinacions municipals sobre l'ofici i instaren el Consell de Cent que regulés en temes que poguessin arribar a perjudicar els seus interessos, com era el comerç de ceràmica a Barcelona, interferint clarament el lliure mercat.

L'ordinació del 21 de novembre de 1528 prohibia vendre a la ciutat «olles ni alguna altre obra de terra feta o obrada en les dites viles de la Selva o de Malgrat o altres qualsevol viles o locs del present Principat de Catalunya».¹⁹ D'aquesta manera, el gremi dels terrissers sortia enfortit: quedaven fora del joc mercantil les ceràmiques foranies i, en conseqüència, les ceràmiques locals quedaven sense competència.

En un principi, aquesta ordinació no afectava els productes que venien de fora del Principat, com, per exemple, de València o de Pisa. Estem parlant dels primers anys del segle XVI i la ceràmica italiana encara no arribava d'una manera massiva. Per contra, al segle XVII, la situació havia canviat considerablement: la gran eclosió

15. LL. LLUBIÀ i A. BATLLORI, *Ceràmica catalana decorada*, Barcelona, Vicens Vives, 1949, pàg. 125.

16. E. RAMÓN, M. C. CARBONELL, P. BRAVO i M. BRU, «Excavacions al Raval del Pallol (Reus, Baix Camp)», *Arqueologia Medieval*, 1 (2005), pàg. 32-55.

17. J. MAÑEZ, «Un taller alfarero del siglo XVII en la calle Sogueros de Valencia», dins *Nous avanços de l'arqueologia valenciana*, 2. *Quaderns dels Museus Municipals de València*, 2 (2008).

18. PLEGUEZUELO i SÁNCHEZ, «La exportación...».

19. J. M. VILA, «Política municipal sobre la producció de ceràmica i l'organització corporativa dels terrissers a Barcelona, segles XIV-XVI», *Arqueologia Medieval*, 1 (2008), pàg. 104-126.

de les importacions italianes, que acaparava totalment el mercat, duia problemes als interessos locals. Per aquest motiu, l'any 1614, el Consell de Cent, de nou per iniciativa de la confraria dels escudellers, ordenà que no es vengués a l'interior de la ciutat «cap obra de terra que no sigui fabricada en la present ciutat no pugui ésser venuda i que això es faci fora de les muralles». El 21 de febrer s'ordenà als portalers que no deixessin entrar obra de Pisa, per complimentar l'ordinació del dia 13.²⁰

L'èxit de les manufactures italianes va provocar el fenomen de les imitacions. Els tallers de la ciutat fabricaven unes vaixelles a la “façon de Liguria”. Aquestes peces no podien competir en qualitat amb la majòlica italiana, però sí en preu. L'arqueologia ha deixat bona constància d'aquest fet amb la troballa d'exemplars que havien estat considerats com a importacions italianes sense ser-ho. Recentment s'han pogut individualitzar aquestes produccions locals, amb la localització d'exemplars decorats amb blau sobre una coberta blau clar (copiant el “berettino” lligur). Aquestes peces, que hem denominat “Barcelona, blau sobre blau”, són una versió al gust italià del grup anomenat tradicionalment “de la botifarra” de la coneguda pisa catalana decorada amb blau sobre blanc.²¹

El comerç del vidre

Durant la Baixa Edat Mitjana, el vidre venecià va tenir un gran renom i es va comercialitzar per tota la Mediterrània i Nord d'Europa. En el transcurs dels segles XVI i XVII, molts dels mestres vidriers de Murano emigraren a diversos llocs d'Europa enduent-se els seus coneixements tècnics. Fou a partir d'aquest moment que es començà a produir per tot arreu “a la façó de Venise”, peces que moltes vegades són de difícil diferenciació de les originàries de Murano. Al mateix temps, en alguns països es produí el naixement d'una tradició vidriera de caràcter autònom.²²

Catalunya, i més concretament la zona de Mataró i Barcelona, realitzaren un vidre de gran qualitat, molt reconegut i elogiat per tota Europa i la Mediterrània.²³ El vidre es produïa seguint els models venecians, es copiaven tècniques, formes i decoracions, entre les que trobem el laticini, el “millefiori” o bé el vidre gelat, introduint-se posteriorment la decoració a punta de diamant. Segons la documentació notarial, a Mataró, a partir de la segona meitat del segle XVI, es produí vidre destinat a l'exportació.²⁴ Per potenciar aquesta exportació es formaven companyies entre

20. LLUBIÀ i BATLLORI, *Ceràmica catalana...*, pàg. 130.

21. J. BELTRÁN DE HEREDIA i N. MIRÓ, «Aportaciones al estudio de las cerámicas finas del Mediterráneo oriental, Siria/Egipto y China en Barcelona», *Italia, medio ed estremo oriente: commerci, trasferimenti di tecnologie ed influenze decorative tra basso medioevo ed età moderna. Atti XL Convegno Internazionale della ceramica*, Florència, Edizioni all'Insegna del Giglio, 2008; J. BELTRÁN DE HEREDIA i N. MIRÓ, «Importacions orientals i imitacions locals a “la Façon” de Liguria: noves troballes ceràmiques a la ciutat de Barcelona», *Arqueologia Medieval*, 4, (en premsa).

22. El 1674, George Ravenscroft, a Anglaterra, havia patentat el vidre de plom, mentre que a Bohèmia s'havia aconseguit un cristall potàsic pur.

23. J. AINAUD DE LASARTE, *Ceràmica y vidrio*, Madrid, Plus Ultra, (*Ars Hispaniae*, XX), 1952. Hi ha referències escrites de la bellesa i qualitat del vidre de Barcelona en diversos escrits de l'època, així com en obres literàries del Segle d'Or espanyol com són *La burgalesa de Lerma* i *El abanillo* de Lope de Vega, o bé *El Bandolero* de Tirso de Molina.

24. A. GARCÍA ESPUCHE, «El vidrio: el binomio Barcelona-Mataró», dins *Un siglo decisivo, Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Madrid, Alianza Editorial, 1998.

comerciants de Barcelona i vidriers de Mataró. El vidre anava cap a Amèrica, via Cadis i Sevilla, i aprofitant la puixança de la indústria, els vidriers més importants de Mataró van començar a exportar també a Castella.²⁵

Bohèmia aconseguí abaratir el producte amb la fabricació de peces senzilles, i durant la segona meitat del segle XVII començà a distribuir els seus productes de cristall arreu d'Europa i també a Amèrica a través del monopoli comercial que tenien Sevilla i Cadis.²⁶

A les excavacions de Barcelona s'han trobat vidres procedents dels centres productors europeus més importants. El centre més representat és Venècia, de la que s'han identificat diversos vasos pertanyents a les produccions de Murano conegudes com vidre blanc opac, "millefiori", calcedoni i laticini amb encenalls de colors. Les produccions de vidre de Bohèmia també estan presents amb copes i un vas decorat amb gravat. Hem d'esmentar igualment les produccions d'Anglaterra amb ampolles, copes de vidre i cristall. Així mateix, també s'ha localitzat copes de Nuremberg (Alemanya), vidre pla del nord d'Europa i denes de collaret de cristall de roca provinents de Europa central i de la Mediterrània oriental.²⁷

Les relacions comercials amb el nord d'Europa

Les relacions comercials amb el nord d'Europa estan ben testimoniades per la presència de ceràmica dels tallers de la zona del Rin i una gran quantitat de pipes de caolí que arribaven principalment d'Holanda i també d'Anglaterra. La documentació del segle XVII mostra també com hi havia altres objectes, com els didals, que venien d'Alemanya.²⁸

EL TABAC I LES PIPES

A Europa, la pipa va quedar vinculada al tabac a partir del segle XVI, tot i que la seva existència es coneix des de la Prehistòria. L'hàbit de fumar tabac es va popularitzar arran del contacte amb Amèrica.²⁹ A Anglaterra, la moda de fumar va ser introduïda per la reina Elisabet I, començant aquest país la fabricació de pipes de caolí vers el 1575 a Broseley, unes pipes que es feien petites i en forma de bóta. Aquesta indústria va tenir el seu màxim apogeu a inicis del segle XVII, quan es va crear a Londres una corporació que unia els productors de pipes i els mescladors

25. A. GARCÍA ESPUCHE, «Barcelona en una etapa decisiva: 1550-1640», *Barcelona en temps dels Àustries. La vida a la ciutat en el renaixement i el barroc*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, MHCB, 1996, pàg. 28-29.

26. P. STEPÁNEK, «El Misionero Checo Miguel Sabel y el comercio del Cristal de Bohemia en América» *Anales del Museo de América*, 8 (2000), pàg. 201-223. A partir del 1714, es desenvolupà el comerç entre Bohèmia, Espanya i Portugal. Segons un Informe Comercial Històric de l'època; els comerciants bohemis de cristall van poder prestar a Barcelona 25.000 florins al seu ambaixador a Lisboa, Kuehnburg de Mlada Vozice, i altres imports no detallats als ambaixadors a Londres, els comtes Wallenstein i Gallas. A partir de 1725, es van anar creant companyies comercials especialitzades en l'exportació del cristall a Lisboa, Cadis i Sevilla, els centres de comerç amb Amèrica.

27. Agraïm a Ignasi Domènech la informació facilitada.

28. Albert GARCÍA ESPUCHE, *La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana en Barcelona (segles XIV a XVIII)*, Ajuntament de Barcelona, (en premsa). L'inventari del mercader Pere Garcia, l'any 1628, deixa constància de tota mena de teixits d'arreu i d'altres peces petites relacionades amb l'ofici, com els didals que diu venien d'Alemanya.

29. C. ARMERO, *Pipas antigues*. Madrid, Tabacalera, 1989, pàg. 17-19.

de tabac.³⁰ Amb l'arribada al poder del rei Jaume I el 1603, un home molt religiós i un gran activista contra el tabac i la bruixeria, com deixà constància en la seva obra *A Counterblaste to tabacco* (1604), se'n va prohibir el consum. Molts anglesos que van haver de fugir cap a Holanda, víctimes de persecucions religioses, s'emportaren els seus coneixements sobre la fabricació de pipes. D'aquesta manera, vers el 1608 s'inicià la gran indústria de fabricació de pipes d'argila a Amsterdam, Leiden, Rotterdam, Gouda, Hoorn, etcètera. També, el 1620, es començà la producció de pipes de caolí a França, promoguda també pels anglesos exiliats a la ciutat de Rouen, mentre que al llarg del segle XVII es van obrir molts altres tallers al país veí.³¹

Pel que fa a l'àmbit ibèric, les pipes es troben habitualment a llocs de costa, com Catalunya, Mallorca i el País Basc; a l'interior de la Península el tabac es fumava enrotllat (cigar) o bé picat en forma de cigarretes.³² També tenim notícies de la seva localització a Galícia, tot i que les troballes romanen inèdites.³³ A Biscaia es produïen pipes de caolí fins el segle XIX, al taller d'Anselmo Heppe, tot i que desconeixem els orígens d'aquesta producció al País Basc.³⁴

A Barcelona és normal trobar pipes en contextos dels segles XVII-XVIII. Tot i així, hem de destacar, com a fet excepcional, la gran quantitat de pipes trobades, prop de 8.000 fragments, a la intervenció arqueològica al Mercat del Born. Aquesta troballa està en relació amb la família Duran, importants adroguers relacionats amb el tabac, que disposaven al Born d'instal·lacions per moldre, fabricar i vendre tabac, i amb l'hostal de l'Alba. A la seva vivenda, també localitzada al Born, guardaven gran quantitat de pipes.³⁵

La majoria de les pipes aparegudes a Barcelona procedien d'Holanda. Sembla que les pipes holandeses es van estendre en massa arreu d'Europa durant la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648). Més enllà del continent europeu, el comerç de pipes amb Holanda també està documentat. Al respecte, val la pena fer esment del vaixell que va naufragar entre Cayo Cabras i Montecristo, a l'actual República Dominicana, l'any 1651, conegut com «el vaixell de les pipes», ja que el seu carregament era en la seva totalitat de pipes holandeses, la majoria fetes a Amsterdam.³⁶ Pel que fa a Barcelona, Albert García Espuche recull que, entre els anys 1667 i 1675, es van portar a la nostra ciutat 5.760 dotzenes de pipes holandeses,³⁷ que sumen gairebé 70.000 pipes. Si tenim en compte que per cada dotzena se n'enviaven quinze, podem dir que en vuit anys van arribar a Barcelona almenys 86.400 pipes. D'altra banda, sabem que el cònsol d'Holanda a Barcelona comprà, en un dia, 41.000 pipes holandeses que havien arribat a la ciutat per vaixell.³⁸

30. ARMERO, *Pipas antiguas...*

31. M. del M. LÓPEZ COLOM, *Pipas de arcilla halladas en Gipuzkoa. Aproximación a su catalogación arqueológica y tipológica*, Irún, Arkeolan (Colección Urbil, 1), 1999, pàg. 11.

32. ARMERO, *Pipas antiguas...*, pàg. 19.

33. S'han trobat a Baiona, Santiago (excavació de la Casa del Deán), a Vigo (excavació de la praza de la Constitución, 6), i a Pontevedra (rúa César Boente, a l'excavació provocada per l'ampliació del Museo de Pontevedra i a la de la praza de Valentín García Escudero). Agraïm aquesta informació a Xoan Carlos Castro, arqueòleg de la Unidade Municipal de Arqueoloxía del Concello de Pontevedra.

34. F. IBABE, *Notas sobre la cerámica popular vasca*, Bilbao, Aurman, 1980, pàg. 134.

35. GARCÍA ESPUCHE, *La ciutat del Born...*

36. Pedro J. BORRELL, «La arqueología submarina en la República Dominicana», dins I. SANCHÍS (coord.), *Navegantes y naufragos: galeones en la ruta del mercurio*, Barcelona, Lunweg, 2000, pàg. 152.

37. A. GARCÍA ESPUCHE, «El tabac a la Catalunya del segle XVII: consum i economia», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 4 (2008), pàg. 170-175.

38. GARCÍA ESPUCHE, «El tabac...», nota 9.

L'estudi de les pipes trobades a la ciutat ha permès identificar prop de noranta marques diferents que pertanyien al mateix nombre de tallers, la majoria de Gouda (Holanda), tot i que també hi ha exemplars procedents de Londres i de Bristol.³⁹

Tot i així, estem segurs que a Barcelona arribaven també pipes de llocs molt diversos. Es disposa d'una bona col·lecció de pipes d'argila sense canya que arribaven de l'àmbit de la Mediterrània, Pròxim Orient i Turquia.⁴⁰ Per il·lustrar aquest fenomen tenim el cas ben documentat per Henri Amouric de les pipes de terra que van entrar al port de Marsella entre 1724-1780, ni més ni menys que 48 milions d'unitats. D'aquestes, la majoria venien d'Holanda (45 milions), però també del nord de França, Anglaterra, Gènova, Savoia-Piamont, Nàpols/Sicília, Itàlia (sense explicar el lloc concret), Llevant i Espanya.⁴¹

EL GRES ALEMANY

A Alemanya, i en la segona meitat del segle XVI, es van produir unes peces conegudes com a "gres alemany" que presentaven la superfície en relleu. Aquestes peces es feien a la zona de Colònia, Frenchen y Siegburg. Molt populars van ser unes ampolles que portaven una representació de personatges masculins, normalment barbuts, conegudes com a "bellarmines".

Peces de gres alemany s'han trobat a Sevilla, Santiago de Compostel·la i Pontevedra; van ser molt populars a Anglaterra i van arribar a Amèrica, seguint les rutes de comerç establertes a l'època.⁴² També a Barcelona, tot i que la seva presència és ara per ara testimonial.

El comerç amb la Xina

Els primers contactes comercials entre la Xina i el Proper Orient es remunten a l'Antiguitat, entre el 140 i el 87 aC, amb les rutes de les caravanes de la seda, que arribaren al seu màxim apogeu entre els segles V-VIII, convertint Samarcanda i Chang An (Xi'an) en centres d'intercanvi internacional. El gran auge comercial es produí amb l'obertura de les rutes marítimes que comunicaven el golf Pèrsic amb la Xina, vorejant l'Índia, provocant, entre els segles XI i XII, la concentració de centres de producció cap a ciutats properes als ports (Jingdezhen, Longquan i Dehua). A partir del segle X, els mercaders àrabs modificaren la ruta comercial marítima canviant el golf Pèrsic per la mar Roja, amb la qual cosa Fustat i Alexandria (Egipte) esdevingueren pont directe cap a la Mediterrània i la resta de l'Àfrica, mentre que el port d'Ormuz, al golf Pèrsic, alimentà el comerç amb l'Orient Mitjà

39. J. BELTRÁN DE HEREDIA i N. MIRÓ, «Les pipes de caolí del segle XVII trobades al jaciment del Born a Barcelona: importacions angleses i holandeses», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 4 (2008), pàg. 139-157.

40. La troballa de pipes d'aquest tipus, tot i que més properes a nosaltres, és curiosament menor. Aquestes pipes han aparegut al jaciment del Born, però també a molts d'altres indrets de la ciutat. Aquest material resta inèdit.

41. P. GOSSE, «Les pipes en terre blanche d'Europe du Nord. Fouilles archéologiques du port de quarantaine sur l'Île de Pomègues», *A.R.H.A.*, 2000-20001. L'estudi recull 45.360.000 exemplars d'Holanda; 408.600 del nord de França; 241.920 d'Anglaterra; 57.600 de Gènova; 5.760 de Savoia; 1.654.128 d'Itàlia; 7.200 de Nàpols/Sicília; 66.240 de Llevant; i 775.008 d'Espanya.

42. M. L. CASTRO, «La mayòlica italiana: platos de Montelupo con decoración "al blu grafitto" en Santiago de Compostela», *Boletín Avuriese*, XXXVI (2006), pàg. 36; PLEGUEZUELO i SÁNCHEZ, «La exportación...».

i l'Iran. El descobriment, per part de Vasco da Gama, de la ruta marítima a través de l'oceà Índic, modificà considerablement els circuits comercials a la primera meitat del segle XVI. Els comerciants portuguesos van fer que Lisboa esdevingués centre de distribució de mercaderies asiàtiques cap els ports d'Anvers i Amsterdam, fet que desembocà en l'establiment a l'Àsia de la Companyia Holandesa de les Índies Orientals.⁴³

Al segle XVI, les importacions de porcellana xinesa van tenir una gran difusió i van ser imitades a Europa. Les troballes de Qsar es-Seghir, una fortificació localitzada al Marroc, mostren ambdós fenòmens simultàniament.⁴⁴ També van arribar a Amèrica, a través de les rutes habituals. Pel que fa a les imitacions, destaquen les fetes a Lisboa.

Com hem dit al començament d'aquesta comunicació, les porcellanes xineses van ser peces de luxe només a l'abast de les classes més benestants de l'època. Aquest fet es posà de manifest també en les troballes de Barcelona i el seus contextos urbans, en el marc de cases nobles i en relació a monestirs i espais conventuals de la ciutat. Podem esmentar les peces localitzades a l'excavació del Born, que van aparèixer a la casa dels còsols d'Holanda a Catalunya i a la casa d'Antoni Oliach, un ric negociant amb un poder adquisitiu molt alt, com mostra l'inventari *post mortem* dels seus béns realitzat el 1703.⁴⁵ Les fonts documentals deixen constància que la família Duran abans esmentada, una de les més importants en el món dels adroguers catalans i que vivia al Bornet barceloní, posseïa «29 xícars de la Xina blanques, 16 escudelletes amb els seus platets de la Xina per prendre te i culleretes daurades també per a te».⁴⁶

Les altres troballes de què tenim constància a Barcelona procedeixen del convent de Santa Teresa, ubicat a l'actual plaça de la Vila de Madrid, i del monestir de Pedralbes; en tots dos casos, institucions sota la tutela i protecció de famílies benestants com la de Francesc de Granollachs i Pons, prohoms de la ciutat.

Aquest fet s'evidencia també a d'altres troballes, com a les dels monestirs italians de San Silvestro i de Santa Maria in Passiones, amb la presència d'importacions xineses en contextos datats entre 1550-1589 i en els segles XVI-XVII, respectivament.⁴⁷ Els monjos dels dos monestirs pertanyien a les famílies més importants de l'aristocràcia local del segle XVI, la qual cosa es tradueix en un període d'espendor que s'evidencia també en la presència d'aquestes peces de luxe importades en contextos conventuals.

43. C. SHIMIZU, «L'odyssée de la porcelaine chinoise», dins AAVV, *L'odyssée de la porcelaine chinoise. Collections du Musée National de Céramique, Sèvres et du Musée National Adrien Dubouché, Limoges*, Paris, Réunion des Musées Nationaux, 2003.

44. CH. L. REDMAN, «Late medieval ceramics from Qsar es-Seghir», dins AAVV, *La Céramique médiévale en Méditerranée Occidentale, Xe-XVe siècles*, Paris, CNRS, 1988, pàg. 251-263.

45. GARCÍA ESPUCHE, «Del territorio...».

46. GARCÍA ESPUCHE, «Del territorio...».

47. M. MILANESE, «Monasteri e cultura materiale a Genova tra XVI e XVIII secolo», dins A. S. GELICHI (dir.), *Ceramiche e Corredi Monacali in Epoca moderna. Atti del Convegno di Studi, Finale Emilia, 1 ottobre 1998*, Florència, All'Insegna del Giglio, 2001, pàg. 39-68.